

UOT 372.857

Həqiqət Məhəmmədhası qızı Hacıyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Nərmin Cahangir qızı Qədirova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNİN VII SİNFİNDƏ BİOLOGİYADAN QEYRİ-STANDART DƏRSLƏRİN TƏŞKİLİ YOLLARI

Хагикат Махаммадхаджи гызы Гаджиева
доктор философии по педагогике, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

Нармин Джахангир гызы Гадирова
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

СПОСОБЫ ОРГАНИЗАЦИИ НЕСТАНДАРТНЫХ УРОКОВ ПО БИОЛОГИИ В VII КЛАССАХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

Həqiqət Mahammadhaji Hacıyeva
doctor of philosophy in pedagogy, associate professor
Azerbaijan State Pedagogical University

Narmin Jahangir Gadirova
Azerbaijan State Pedagogical University

WAYS OF ORGANIZING NON-STANDARD LESSONS OF BIOLOGY IN THE VII CLASS OF GENERAL EDUCATION SCHOOLS

Xülasə. Məqalədə ümumtəhsil məktəblərinin VII sinfində qeyri-standart dərslərin təşkili yolları araşdırılır. Qeyri-standart dərslər fənlərin tədrisinə qeyri-adi yanaşmadır. Bu təlimin əsas xüsusiyyəti şagirdlər üçün problemləli situasiyanın yaradılmasıdır. Biologiyadan qeyri-standart dərslər müxtəlif tiplərdə təşkil olunur. Məqalədə VII sinif biologiya dərslərində qeyri-standart dərslərin təşkili ilə bağlı elmi-metodik tövsiyələr verilir.

Açar sözlər: *standart dərs, qeyri-standart dərs, motivasiya, tədqiqat, integrasiya, ekskursiya, biologiya, refleksiya*

Резюме. В статье рассматриваются способы организации нестандартных уроков в VII классах общеобразовательных школ. Нестандартные уроки – это необычный подход к преподаванию предметов. Главной особенностью данного обучения является создание проблемной ситуации для учащихся. Нестандартные уроки по биологии могут быть организованы в разных видах. В статье даны научно-методические рекомендации по организации нестандартных уроков по биологии в VII классах.

Ключевые слова: *стандартный урок, нестандартный урок, мотивация, исследование, интеграция, экскурсия, биология, рефлексия*

Summary. The article examines ways of organizing non-standard lessons in the VII grade of secondary schools. Non-standard lessons are an unusual approach to teaching subjects. The main feature of this training is the creation of a problem situation for students. Non-standard biology lessons are organized in

different types. In the article, scientific and methodical recommendations are given regarding the organization of non-standard lessons in VII grade biology lessons.

Key words: *standard lesson, non-standard lesson, motivation, research, integration, excursion, biology, reflection*

Hər bir müəllimin qarşısında duran əsas vəzifə şagirdlərə fənn üzrə bilik və bacarıqlar aşılamaq, onlarda öyrənməyə, problemləri araşdırmağa həvəs oyatmaq, onları hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət kimi yetişdirməkdir. Müəllim göstərilən vəzifələri təlim fəaliyyətində, o cümlədən dərslərdə həyata keçirilir. Azərbaycan məktəblərində daha çox tətbiq olunan, milli və fənn kurikulumunun standartlarına əsaslanan standart dərslərdə problemin həllinə o qədər də əhəmiyyət verilmir.

Standart tipli dərs 7 mərhələ üzrə icra olunur. Bu mərhələlərin ardıcılığı aşağıdakı kimidir:

➤ dərslərin birinci *motivasiya mərhələsində* şagirdlərin diqqəti mövzuya yönəldilir. Şagirdlərdə öyrənilən materiala qarşı maraq nə qədər yüksək olursa, şagirdin həmin materialı mənimsəməsi və dərslərdə fəal iştirakı da bir o qədər artır. Bu səbəbdən, dərslərdə motivasiyanın təşkili böyük əhəmiyyət kəsb edir. Motivasiya rəmzi materiallarla, yönləndirici suallar verməklə, həmçinin şeir və tapmacalarla yaradılır. Maraqlı yaradılmış motivasiya şagirdlərin fəallığını artırır, mövzuya ciddi yanaşmasını təmin edir;

➤ ikinci *tədqiqatın aparılması mərhələsində* şagirdlər mövzuya dair tədqiqata cəlb olunur, tədqiqat əsasında biliklər əldə edirlər. Dərslərin məqsədinə uyğun iş üsulu seçilir, müvafiq iş formasında tədqiqat aparılır, müvafiq nəticə əldə edilir;

➤ dərslərin 3-cü *informasiya mübadiləsi* mərhələsində şagirdlər tədqiqatın aparılması mərhələsindəki fəaliyyətlərinin nəticələrini təqdim edirlər. Bu mərhələdə şagirdlərdə təqdim etmə, sinif qarşısında çıxış etmə, aydın nitq söyləmə bacarıqları formalaşdır. Hər bir şagird qrupunun fəaliyyətini digər qrup üzvlərinə çatdırılır;

➤ 4-cü *informasiyanın müzakirəsi* mərhələsində müəllim köməkçi suallardan istifadə edərək şagirdləri müzakirəyə cəlb edir. Qabaqcadan hazırlanmış müzakirə suallarına şagirdlərdən cavab alınır. Şagirdlər üçün də qaranlıq qalan məsələlər aydınlaşdırılır;

➤ dərslərin 5-ci *nəticə və ümumiləşdirmə* mərhələsində mövzuya dair qazanılan biliklər ümumiləşdirilir və nəticəyə çıxarılır. Ümumiləşdirmədə müxtəlif sxem və cədvəllərdən istifadə edilir;

➤ dərslərin *yaradıcı tətbiq etmə* kimi 6-cı mərhələsində şagirdlərə yaradıcı fəaliyyətə əsaslanan tapşırıqlar verilir. Onlara öz təxəyyüllərindən istifadə etmək şəraiti yaradılır. Bu mərhələ şagirdlərin yaradıcı təfəkkürünün inkişaf etməsinə, habelə, dərs boyu qazandıqları bilik və bacarıqların tətbiqinə əsaslanır;

➤ dərslərin son mərhələsi olan *qiymətləndirmə və ya refleksiyada* şagirdlərin fəaliyyəti məqsəddən çıxarılan meyarlar əsasında qiymətləndirilir. Şagirdlər həm özlərinin, həm də yoldaşlarının bilik və bacarıqlarını qiymətləndirmə imkanı yaradılır. Qiymətləndirmədə obyektivliyin qorunması məsələsi nəzərdə saxlanılır.

Refleksiya sayəsində şagirdlərə imkan verilir ki, onlar dərslərin bütün mərhələlərini təhlil edərək öz fikirlərini, dərslə bağlı ideyalarını çəkinmədən söyləsinlər.

Dərslərin bu cür ardıcıl mərhələlər üzrə təşkili bir çox üstünlüklərə malikdir. Lakin uşaq psixologiyası daim standart dərslərin keçilməsini qəbul etmir, ondan kənara çıxan daha maraqlı dərs formalarının təşkilini tələb edir. Ona görə fənnin tədrisində təkcə standart dərslərin təşkili kifayət etmir. Fənnin məzmununda qeyri-standard dərslərin tətbiqinə imkan verən mövzular mövcuddur. Həmin mövzuların imkanları daxilində qeyri-standard dərslərin tətbiqi şagirdlərin fəallığının artmasına səbəb olur. Lakin bu sahədə müəllimlərə kömək edəcək metodik işləmələr: qeyri-standard dərslərin təşkili qaydaları, formaları pedaqoji ədəbiyyatda az işlənmişdir. Ona görə də bu sahəyə diqqət artırılmalı, qeyri-standard dərslərin təşkili yolları tədqiq olunmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə qeyri-standard dərslərin təşkilinə diqqət yüksək səviyyədədir. Onların qabaqcıl praktikasına da müraciət edilməsi məsləhətdir.

Son illərdə Azərbaycanda da belə dərslərə maraq artmışdır. Bu, əsasən ölkəmizin təhsil

sahəsində gedən proseslərlə - şagirdlərin hərtərəfli inkişafına xidmət edən dərslərlərin yaradılması, yeni pedaqoji innovasiyaların tətbiqi, məktəblərdə fənn kabinetlərinə diqqətin artırılması ilə bağlıdır.

Qeyri-standart dərslər fənlərin tədrisinə qeyri-adi yanaşmadır. Bu təlimin əsas xüsusiyyəti şagirdlər üçün problemləli situasiyanın yaradılmasıdır. Problemləli situasiya şagirdi onlar üçün aydın olmayan problemin həllini araşdırmağa sövq edir. Şagirdlər üçün elə bir atmosfer yaradılır ki, hər biri özünü sübut etməyə, üzərinə düşən vəzifəni müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməyə can atır və bunun nəticəsində sinif yaradıcı bir kollektivə çevrilir.

Biologiya fənni şagirdlərin intellektual, əxlaqi, habelə, yaradıcı keyfiyyətlərinin inkişafına geniş şərait yaradır. Fənnin tədrisinin əsas məqsədi şagirdlərin təlim prosesində yüksək nəticələr əldə edərək lazımi biliklərə yiyələnmələri, qazandıqları bilik və bacarıqlarından gələcək həyatlarında müxtəlif şəkildə istifadə etməyi öyrənmələridir. Biologiyanın tədrisində qeyri-standart dərslərin tətbiqi şagirdlərin əqli fəaliyyətini inkişaf etdirir, biliyin mənimsəmə səviyyəsini yüksəldir, onların təfəkkürünü, təxəyyülünü inkişaf etdirir.

Biologiya dərslərində qeyri-standart dərslər formalarından istifadə həm şagirdlərin inkişaf məqsədlərinə səmərəli nail olmağı, həm də onların motivasiyasının dərslər boyu qorunub saxlanmasını təmin edir. Belə dərslərin keçirilməsi şagirdlərə sərbəstlik, dərslərdə biliyi müstəqil olaraq qazanması, bacarıqlarının üzə çıxarılması imkanlarını genişləndirir. Belə ki, qeyri-standart dərslər formalarından biologiyanın tədrisində istifadə edilməsi:

- şagirdlərdə ətraf aləmi öyrənmək marağını artırır;
- canlılara qarşı mərhəmət və sevgi hisslərini aşılayır;
- qazandıqları bioloji biliklərdən müxtəlif fəaliyyət sahələrində istifadə etmək imkanları əldə edilir;
- şagirdlər yaradıcılıq, tədqiqatçılıq bacarıqlarını nümayiş etdirirlər;
- bütün bunlar onların peşə seçim fəaliyyətində müsbət rol oynayır.

Qeyri-standart dərslərin bu qədər üstünlükləri olmasına baxmayaraq, bəzi müəllimlər onu lazımi səviyyədə təşkil etməkdə çətinlik çəkirlər.

Qeyri-standart dərsləri təşkil edən müəllim bir sıra məsələləri diqqətdə saxlamalı olur.

Belə ki:

- sinfin maraqlarını nəzərə alır;
- şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinə uyğun qeyri-standart dərslər formasını seçir;
- mövzunun məqsədi, imkanı baxımından dərsləri təşkil edir.

Biologiyadan qeyri-standart dərslər müxtəlif tiplərdə təşkil olunur. Onlara dərslər – yarış oyunları; oyun – dərslər; dərslər – məsləhət; dərslər – seminar; simulyasiya fəaliyyətinə əsaslanan dərslər; inteqrasiya edilmiş dərslər; dərslər – ekskursiyalar; ümumiləşdirici dərslər və başqalarını aid etmək olar.

Digər sinif mövzularında olduğu kimi, VII sinifdə də dərslərin qeyri-standart formada keçilməsi imkanlarına malik mövzular mövcuddur. Həmin mövzular problem baxımından təhlil edildi və aşağıdakı nəticə alındı.

Qeyri-standart dərslərin *oyun – dərslər* forması. Oyunların şagirdlərin həyatında böyük rolu vardır. Təlim xarakterli Oyunun əhəmiyyəti hələ Platonun dövründən məlumdur. Həmçinin, F.W.A. Froebelin (1859-1952) fikrincə: *“Uşaqlar oynamaqlıdır. O, öz fiziki və mənəvi inkişafını oyun vasitəsilə təmin edir. Oyun zamanı əldə edilən biliklər uşaqların zəhnində daha yaxşı yerləşir”* (Leif Rustin, 1974, s.32). Bu səbəbdən, bilik və bacarıqların mənimsənilməsində də oyunun rolu əvəzsizdir. Dərslərdə oyunlardan istifadə edilməsi sinifdəki emosional atmosferi dəyişdirməyə kömək edir. Belə olan halda dərslər daha canlı və şagirdlər üçün yaddaqalan olur. Oyun - dərslər formasında viktorialar, rollu oyunlar, əyləncəli oyunlar, müsabiqələr və başqalarından istifadə edilir. Oyun tipli qeyri-standart dərslərin əsasən çoxlu canlı obyektlərdən danışılan mövzuların tədrisində tətbiq edilməsi məsləhətdir.

Məsələn, “İkiləpəlilər sinfi. Xaççiçəklilər və gülçiçəklilər fəsiləsi” mövzusunun (dərslər s. 37) *“bioloji loto”*su təşkil edilir. Bu zaman kiçik, üzəri nömrələnmiş vərəqlərin üzərində müxtəlif bitki şəkilləri əks olunur. Vərəqlər şagirdlərə paylanılır. Müəllim hər hansı nömrəni elan edir. Həmin nömrəli vərəq kimdədirsə, o şagird vərəqini sinifə göstərərək həmin bitki haq-

qında məlumat verir – hansı fəsiləyə aid olduğunu, çiçək formulunu, çiçək qrupunu və s. söyləyir. Doğru cavab verə bilməyən şagirdlər “cəza” olaraq müxtəlif şeir, tapmaca, atalar sözü deyir və ya mahnı oxuyur.

Həmin sinifdə “*Dərman bitkilərinin müalicəvi xüsusiyyətləri və onlardan istifadə qaydaları*” mövzusunda (dərslük, s.47) rollu oyun təşkil olunur. Hər şagird bir dərman bitkisi rolunda çıxış edir. Çıxış zamanı şagirdlər həmin bitkini də özləri ilə birlikdə gətirirlər və bitkinin xüsusiyyətlərini, dərman məqsədilə hansı orqanından istifadə olunduğunu, nə zaman toplandığını bildirirlər.

Biologiyadan bir sıra mövzuların tədrisində qeyri-standart dərslərin *dərs-məsləhət* formasından istifadə edilməsi mümkündür. Qeyri-standart dərs – məsləhət formasında təşkil olunan dərslərin əsas məqsədi şagirdlərin mövzu ilə bağlı dünyagörüşünü artırmaq, obyekt və hadisələrə dair geniş məlumat verməkdir. Məsləhət dərslərində müəllimlərlə yanaşı peşəkarların da iştirakı onların öz təcrübələrini şagirdlərlə bölüşməklərinin təşkili nəzərdə tutulur. Bununla şagirdlər onları maraqlandıran suallara cavab tapırlar. Məsələn, VII sinifdə “*İnsan üçün təhlükəli olan qurd xəstəlikləri*” mövzusunda (dərslük, s.75) dərs – məsləhət formasında tədrisində müəllim sinifə məktəbin tibb işçisini, yaxud yaxınlıqdakı tibb müəssisəsinin həkimini dəvət edir. O, şagirdlərə insan üçün təhlükəli olan qurd xəstəlikləri, müxtəlif parazitlər, onlardan qorunma yolları barəsində məlumat verir. Dərs boyu şagirdlərlə diskussiya aparılır. Parazitlər və onlardan qorunma yolları barəsində şagirdlərin təklifləri dinlənir və müzakirələr aparılır.

Biologiyadan qeyri-standart dərslərin *inteqrasiya edilmiş dərs* formasının tətbiqi də şagirdlər tərəfindən maraqla qarşılanır: Belə dərslərdə fənlər arasında dərin qarşılıqlı əlaqə yaradılır. Şagirdlərə yaşadıkları dünya, müxtəlif maddi və bədii mədəniyyət aləminin mövcudluğu barəsində geniş biliklər verilir, bu sahədə onlarda müxtəlif bacarıqlar formalaşdırılır. Məsələn, VII sinfin “*Həşəratların müxtəlifliyi və təbiətdə rolu*” mövzusunda (dərslük, s.95) təsviri incəsənət fənni ilə inteqrasiya edərək “*Həşəratların həyatında rənglərin rolu*” barəsində qeyri-standart dərs təşkil edilir. Şagirdlər həşəratların həyatında rənglərin əhəmiyyətini öyrənirlər.

Rəngli boyalardan istifadə edərək müxtəlif həşərat rəsmlərini rəngləyirlər. Boyalarla işləmək stressi, yorğunluğu azaltdığı üçün şagirdlər dərsin sonunda özlərini daha gümrah və dincəlməmiş hiss edirlər.

Tədrisdə *dərs – ekskursiya* formasında qeyri-standart dərslər təşkil edərək öyrənməyi maraqlı fəaliyyətə çevirmək mümkündür. Şagirdlər fənn və real həyat arasında əlaqəni dərk edirlər. Təbiətdəki obyektləri, orada baş verən hadisələri və prosesləri yaxından müşahidə edir, onlar üzərində tədqiqat aparmaqla bioloji xüsusiyyətlərini öyrənirlər. Ekskursiya dərslərini təşkil edən zaman əvvəlcə məktəb rəhbərliyindən icazə alınır. Daha sonra valideynlər məlumatlandırılır və şagirdlərə elan edilir. Ekskursiyadan bir neçə gün əvvəl şagirdlərlə birlikdə ekskursiyanın planı hazırlanır. Planda şagirdlərin orada hansı işləri görəcəkləri müzakirə edilir, davranış qaydaları haqqında şagirdlər məlumatlandırılır. Ekskursiya zamanı şagirdlər müxtəlif bitki və heyvan növləri ilə tanış olurlar, onlar üzərində müşahidələr aparılır və öz dəftərlərində qeydlər edirlər. Növbəti dərs şagirdlərlə ekskursiya haqqında müzakirələr aparılır, orada qazandıqları bilikləri yoxlamaq üçün sual-cavab təşkil edilir. Məsələn, VII sinifdə biologiyadan “*Bio-müxtəliflik. Nadir və nəslə kəsilməkdə olan yerli faunanın mühafizəsi*” mövzusunda (dərslük, s.141) şagirdlərlə Abşeron Milli Parkına ekskursiya təşkil edilməsi vacibdir. Şagirdlər burada nadir və nəslə kəsilməkdə olan heyvan və bitki növləri ilə tanış olurlar. Qazandıqları yeni bilikləri dəftərlərində qeyd edirlər. Canlılar haqqında onları maraqlandıran suallara cavab alırlar. Sonda ekskursiyada qazandıqları bilik və bacarıqlar haqqında müzakirə apararaq ekskursiyanı yekunlaşdırırlar.

Göründüyü kimi, biologiyanın tədrisində qeyri-standart dərslərin təşkili onu daha maraqlı və rəngarəng edir. Şagirdlərin dərsə və fənni öyrənməyə marağını artırır. Qeyri-standart dərslərin sadalanan üstünlüklərinə baxmayaraq, onun imkanlı mövzuların tədrisində tətbiqi məqsədə uyğun hesab edilir. Müəllimin tədris prosesinin səmərəli təşkilinə həm standart, həm də qeyri-standart dərslərdən yerində və səmərəli istifadə edilməsinə ciddi yanaşmalıdır.

Problemin aktuallığı. Biologiyanın tədrisində dərslərin qeyri-standart təşkili təlim müddətinin

daha maraqlı qurulmasına zəmin yaradır. Şagirdlərin öz yaradıcılıq potensialının fərqi varmasına kömək edir. Lakin, ölkəmizdə ümumtəhsil məktəblərində biologiya dərslərində qeyri-standart dərslərdən az istifadə olunması problemi aktualdır.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın (VII sinif) tədrisi

prosesini şablonlardan uzaq təşkil etmək üçün metodiki tövsiyələr verilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın (VII sinif) tədrisində qeyri-standart dərslərin təşkili yolları baxımından müəllimlər məqalədə verilmiş materialdan öz praktik təcrübələrində istifadə edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Наси́ева Н., Qafarova P., Biologiyanın tədrisi metodikasının elmi əsasları. -Bakı, -2021.
2. Leif.J., Rustin.G. Genel Pedaqoji. -1974, -32 s.
3. Paşayev Ə., Pedaqogika. / Ə. Paşayev, F. Rüstəmov. -Bakı, -2010, -216 s.
4. Петрусинский, В.В. Игры - обучение, тренинг, досуг. / В.В. Петрусинский -М.: Новая школа, -1994. -368 с.
5. Seyidli, Y. Biologiya 7. Dərslik. / Y. Seyidli, X. Əhmədbəyli, N. Əliyeva. -Bakı, -2018.
6. Викторова, Г.Е. Молодой учёный № 28 (132)

E-mail: qedirovanermin3@gmail.com

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok., dos. X.Q. İbrahimova,*
biol.ü.fəls.dok. Q.M. Əliyev

Redaksiyaya daxil olub: 30.01.2023.